

Ks. dr hab. Marek Żmudziński, prof. UWM
Katedra Teologii Fundamentalnej, Dogmatycznej
i Moralnej
Wydział Teologii
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski
w Olsztynie

Olsztyn, 29.11.2020

**Ocena dorobku naukowego
ks. dra Pawła Borto,
adiunkta w Instytucie Nauk Teologicznych
Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II,
w związku z ubieganiem się o stopień naukowy doktora habilitowanego
w dyscyplinie: nauki teologiczne**

Recenzja przygotowana na podstawie uchwały Rady Instytutu Nauk Teologicznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II z dnia 21 października 2020 r. o powołaniu komisji habilitacyjnej w postępowaniu o nadanie stopnia doktora habilitowanego nauk teologicznych ks. drowi Pawłowi Borto (1/2020/2021), przekazanej przez Dyrektora Instytutu Nauk Teologicznych ks. prof. Tomasza Moskala.

I. Naukowy życiorys ks. dra Pawła Borto

1988-1992r. - studia filozoficzno- teologiczne w Wyższym Seminarium Duchownym w Kielcach,

od 1992r. - kontynuacja studiów w Rzymie, na Papieskim Uniwersytecie na Lateranie

1996r. - uzyskanie stopnia magistra licencjata teologii, specjalność: teologia fundamentalna, na podstawie pracy: La dimensione pneumatica del progresso della Tradizione. Le implicazioni di Dei Verbum 8 nella prospettiva del documento della CTI su 'L' 'interpretazione dei dogmi, której promotorem był ks. prof. Piero Coda.

od 1998r. - studia doktoranckie na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim

2003r. - stopień doktora nauk teologicznych w zakresie teologii fundamentalnej na podstawie pracy doktorskiej pt. *Tradycja a Objawienie w teologii Yves'a Congara i Henri de Lubaca*, napisanej pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Mariana Ruseckiego.

od 2003r. wykłady w Wyższym Seminarium Duchownym w Kielcach.

od 1 października 2009r. pracownik naukowo-dydaktyczny w Katedrze Eklezjologii Fundamentalnej na Wydziale Teologii KUL, (od 2014 Instytut Teologii Fundamentalnej KUL)

II. Ocena osiągnięć naukowych

Dorobek naukowy ks. dra Pawła Borto, w zdecydowanej większości, dotyczy kluczowej problematyki teologii fundamentalnej - Objawienia Bożego i jego przekazu, w tym szczególnej roli Tradycji, wiary jako korelatu Bożego Objawienia, wiarygodności tegoż Objawienia, z wiodącym argumentem Zmartwychwstania Chrystusa. Obok tematów chrystologicznych wskazać można również istotną dla teologii fundamentalnej problematykę eklezjologiczną, co ważne również w kontekście ekumenicznym. W dorobku naukowym Habilitanta obecne są też inne problemy teologiczne, świadczące o szerokim spektrum badawczym: zagadnienia mariologiczne, pastoralne, a nawet dotyczące duchowości chrześcijańskiej.

Ksiądz Doktor jest autorem monografii (1), artykułów w recenzowanych czasopismach (13), rozdziałach w monografiach (13), haseł leksykalnych (28), artykułów popularnonaukowych (11), nadto jest tłumaczem tekstów teologicznych (10), redaktorem wydawnictw naukowych (7) oraz, co godne podkreślenia, autorem tekstów utworów muzycznych o charakterze religijnym (6).

1. Ocena osiągnięcia naukowego wynikającego z art. 219 Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (tekst jednolity: Dz. U. 2020 r. poz. 85 ze zm.).

Jako osiągnięcie naukowe, będące podstawą postępowania habilitacyjnego, ks. dr Paweł Borto przedstawił monografię pt. *Magisterium Kościoła w sporze z modernizmem o fundamenty wiary. Analiza poglądów A. Loisy'ego, E. Le Roy i G. Tyrrella i ich ocena w świetle dokumentów antymodernistycznych oraz Vaticanum II* (Lublin: Wydawnictwo KUL 2020, ss. 353, ISBN 978-83-8061-809-1).

Powyższa publikacja jest owocem wieloletnich badań Autora w obszarze problematyki obejmującej rozumienie Objawienia Bożego i Tradycji. O jej wartości i znaczeniu dla polskiej

teologii świadczą słowa z recenzji wydawniczej: „należy z entuzjazmem powitać przedstawioną do recenzji rozprawę, której zasadniczym celem jest krytyczna prezentacja sporu Magisterium Kościoła z modernizmem. [...] W czasach, kiedy na nowo rozgorzała dyskusja wokół fundamentów wiary, a od Kościoła oczekuje się kolejnych reform, publikacja ta może przyczynić się do lepszego zrozumienia i bardziej wyważonej oceny sytuacji, a jakiej znalazło się dzisiejsze chrześcijaństwo, zwłaszcza w Europie Zachodniej” (K. Kałuża).

Nie ulega wątpliwości, iż recenzowana monografia wpisuje się w narrację historyczną oraz teologiczną dotyczącą kluczowych dla Kościoła wydarzeń, określanych mianem kryzysu. Historia Kościoła i historia teologii zna wiele takich krytycznych przełomów, jak chociażby przełom konstantyński, reforma gregoriańska czy okres Reformacji. Autor ma świadomość tego pisząc, że kryzys modernistyczny jest przykładem jednego z największych konfliktów, jaki zaistniał pomiędzy myślą chrześcijańską a nowożytnością. Jego genezą była próba odnowy refleksji teologicznej w nawiązaniu do wyników przedstawianych przez nauki pozytywne i charakterystycznego dla nowożytności stosowania metod krytycznych. W obrębie katolicyzmu kryzys ten nabral szczególnego kształtu ze względu na sposób, w jaki Kościół katolicki nań zareagował. Pius X potępił nowe tendencje teologiczne i podjął działania mające na celu oddalenie od Kościoła niebezpieczeństw kryjących się w nurtach modernistycznych, ponieważ widział w nich prądy zagrażające samym fundamentom Objawienia Bożego. Decyzje te wyznaczyły na długie dziesięciolecia kierunek namysłu teologicznego i zamknęły niektóre obszary debaty czy refleksji (s. 15-16).

Kryzys modernistyczny stał się więc dla ks. Borto inspiracją do podjęcia badań, w których jako problem pojawiło się pytanie o adekwatność odpowiedzi Kościoła w tzw. dokumentach antymodernistycznych (Dekret *Lamentabili sane exitu* Kongregacji św. Oficjum, Encyklika *Pascendi Dominici gregis* oraz *Motu proprio Sacrorum antistitum* Piusa X) na wyzwania wyartykułowane przez nowożytność. Urząd Nauczycielski Kościoła traktował te wypowiedzi jako ostateczną odpowiedź i zamknięcie dyskusji. Jednak po ponad pół wieku Kościół ustami ojców Soboru Watykańskiego II wrócił do tych zagadnień i przyjmując zasadę *aggiornamento* oraz *ad fontes*, formułował na nowo odpowiedź, dokonując pośrednio oceny tez modernistycznych, opierając się na wynikach badań biblijnych i patrystycznych. Autor recenzowanej monografii wskazuje na pewną „nieciągłość” obecną w dokumentach antymodernistycznych oraz dokumentach Vaticanum II (s. 20). Tak więc konfrontacja poglądów modernistycznych z dokumentami z okresu pontyfikatu Piusa X oraz dokumentami Soboru Watykańskiego II oraz jej implikacje teologiczne stały się zasadniczym przedmiotem pracy.

Należy podkreślić wnikliwość i rzetelność naukową Habilitanta, który wyraźnie określa ramy metodologiczne oraz wskazuje na ograniczenia, wynikające z niezwykle obszernego materiału źródłowego. Dlatego zakłada wybór trzech przedstawicieli modernizmu (Alfred Loisy, Georg Tyrrel, Édouard Le Roy), których poglądy traktuje jako reprezentatywne dla całego nurtu i - co ważne - jako bezpośrednią przyczynę negatywnej oceny Urzędu Nauczycielskiego Kościoła, czyli w pewnym sensie źródło konfliktu. W swej koncepcji metodologicznej przyjmuje również konkretną perspektywę badawczą. Całość poglądów modernistycznych chce analizować i oceniać w perspektywie fundamentów wiary, które konceptualizuje w trzech punktach: a) Bożego Objawienia, czyli źródła wiary, b) dogmatu, czyli teologicznych twierdzeń, c) ludzkiego doświadczenia, czyli praktyki chrześcijańskiego życia (s. 21-24). Wobec powyższego zaproponowany tytuł pracy: *Magisterium Kościoła w sporze z modernizmem o fundamenty wiary. Analiza poglądów A. Loisy'ego, E. Le Roy i G. Tyrrella i ich ocena w świetle dokumentów antymodernistycznych oraz Vaticanum II*, jest w pełni zrozumiałą, niemniej w dalszej części recenzji niektóre jego elementy poddane zostaną jeszcze krótkiej ocenie.

W tym miejscu należy zwrócić uwagę na przedstawiony w pracy *status questionis*, który jest świadectwem kompetencji teologicznych oraz możliwości lingwistycznych ks. dra Pawła Borto. Z największym uznaniem przyjąć trzeba efekty przeprowadzonej kwerendy - z jednej strony nieliczne publikacje w obszarze języka polskiego, natomiast z drugiej strony wielka ilość obcojęzycznych wypowiedzi dotyczących modernizmu, w szczególności powstałych z racji stulecia wydania encykliki *Pascendi Dominici gregis* oraz otwarcia utajnionej części archiwów watykańskich, odnoszących się do problematyki modernizmu. Zestaw bibliograficzny, zajmujący 25 stron (s. 317-341), podzielony jest na trzy główne części: a) źródła, b) bibliografię przedmiotu oraz c) bibliografię pomocniczą. W części źródłowej wyszczególnione zostały: a) dokumenty *Magisterium Kościoła*, b) publikacje wskazanych autorów modernistycznych (Alfred Loisy, Georg Tyrrel, Édouard Le Roy). Druga część zawiera: a) opracowania ogólne dotyczące modernizmu, b) opracowania myśli A. Loisy'ego, c) opracowania myśli Le Roy, d) opracowania myśli Tyrrela. W trzeciej części nie ma już dodatkowych uszczegółowień. Jeszcze raz należy podkreślić, że w zdecydowanej większości są to dzieła obcojęzyczne, z dominacją języka angielskiego, francuskiego, włoskiego i niemieckiego.

Drobna uwaga dotyczy części *Dokumenty Magisterium Kościoła* – czy podział tej grupy źródeł według kryteriów wskazanych w tytule, czyli *Dokumenty antymodernistyczne i Dokumenty Vaticanum II* nie byłby bardziej czytelny, z dołączoną oczywiście trzecią grupą pozostałych dokumentów?

W konkluzji, dotyczącej wykorzystanych źródeł i literatury, należy podkreślić rzadko spotykany w polskich monografiach teologicznych rozmach i rzetelność Autora i stwierdzić, że przedstawiona publikacja od strony bibliograficznej zasługuje na najwyższe noty.

Przechodząc do omówienia i oceny struktury pracy, należy stwierdzić, że jest ona pochodną przyjętych założeń metodologicznych i składa się z dwóch części: historycznej i teologicznej. Taki podział według Habilitanta daje możliwość bardziej adekwatnego opisu zjawiska modernizmu i kryzysu, który został przezeń wywołany w Kościele.

Pierwszy rozdział (Prolegomena) jest w dużej mierze kontynuacją opisu metodologicznego zawartego we Wstępie, co zresztą było zapowiedziane przez Autora. Znaleźć więc można tu szerokie wyjaśnienie pojęcia *modernizm* i jego znaczenie dla teologii. Ukazany jest on bardziej jako tendencje przejawiające się w obrębie poszukiwań teologicznych niż jeden spójny system myślowy. Habilitant zaznacza, że wprawdzie encyklika *Pascendi Dominici gregis* Piusa X określiła modernizm jako heretycki system teologiczny, łączący w sobie poglądy filozoficzne, subiektywną interpretację wiary, biblijną krytykę racjonalistyczną oraz postulaty reform Kościoła oderwane od dziedzictwa Tradycji, to jednak w aspekcie historycznym modernizm jako system nie ma uzasadnienia i jest raczej konsekwencją powszechnego rozwoju nauk biologicznych, astronomicznych, historycznych i biblijnych. Trudno więc się dziwić, że jako pewna tendencja myślowa pojawił się w wielu krajach, jak Francja, Anglia, Włochy, Niemcy oraz Stany Zjednoczone. Należy podkreślić, że choć lata największego natężenia kryzysu modernistycznego charakteryzowały się dużą liczbą inicjatyw i żywą wymianą idei, trudno mówić o istnieniu jednego i w pełni ukształtowanego ruchu propagującego idee modernistyczne (s. 30-31).

W tej części pracy znajduje się również opis reakcji Kościoła na rodzące się idee modernistyczne, jeszcze powszechnie niedostrzegane, ale już budzące niepokój w kręgach Magisterium Ecclesiae. Pontyfikat Piusa IX i Leona XIII i dokumenty z tego okresu są świadectwem nadchodzącego kryzysu. *Syllabus* stał się symbolem stanowiska Kościoła w tamtym czasie, który mając świadomość zachodzących gwałtownych zmian cywilizacyjnych, przyjął postawę dystansu wobec nich. Innym czytelnym znakiem stanowiska Kościoła wobec nowożytności był ogłoszony na Soborze Watykańskim I w 1870 roku dogmat o prymacie jurysdykcyjnym i nieomylności Biskupa Rzymu.

W kolejnej części przedstawionej monografii omówiono historyczny kontekst oraz rozwój sporu modernistycznego. Ukazano przyczyny, które spowodowały potępienie przez Piusa X tendencji modernistycznych w teologii. Autor zwraca uwagę na fakt, że dominowało ówczesnie przekonanie, że papież dał w ten sposób wyraz swemu sprzeciwowi wobec nowożytności,

co było konsekwencją jego integryzmu i wręcz zacofania. Przeprowadzone studium wskazało jednak, iż Pius X nie może być uważany za integrystę i absolutnego przeciwnika otwarcia się Kościoła na nowe idee i prądy. Świadczy o tym wiele reform podjętych w Kościele za jego pontyfikatu i z jego inicjatywy, do przeprowadzenia których inspirację czerpał on z obserwacji otaczającej go i zmieniającej się rzeczywistości. W przypadku modernizmu teologicznego tak mocną i stanowczą reakcją papieża na nowe poglądy, skutkującą zamknięciem się na czasami słuszne idee, należy wiązać z przekonaniem Piusa X, że sytuacja domagała się szybkiego i radykalnego działania, w którym nie było czasu na spokojne rozeznawanie między słusznymi postulatami reform a błędami. Według Habilitanta papież miał przed oczami niezwykle niepokojący obraz, który kreśliły głosy kierowane do Stolicy Apostolskiej przez wielu biskupów, zwłaszcza francuskich i który kształtowały sprawozdania z wizytacji apostolskich we włoskich seminariach. Sygnały te mówiły o głębokim kryzysie dotyczącym młodych księży oraz alumnów seminariów generowanym nowymi ideami propagowanymi w obszarze modernizmu. Właśnie dlatego reakcja Piusa X winna być oceniana jako ruch, w którym papież zdecydował się na radykalne środki nie ze względu na z góry założoną wrogość wobec nowożytności i nowych prądów w teologii, ale ze względu na pilną potrzebę obrony wiary. Potępienie modernizmu wynikało bardziej z reakcji na sytuację kryzysową, niż z programowego zamknięcia papieża na wszelką nowość.

Trzy kolejne rozdziały recenzowanej monografii, zgodnie z zapowiedzią we wstępie, przedstawiają analizę poglądów trzech wybranych przedstawicieli modernizmu i ich ocenę w dokumentach antymodernistycznych oraz dokumentach Soboru Watykańskiego II. Dokonane to zostało w trzech obszarach: Objawienia, dogmatu i doświadczenia.

Problem Objawienia pojawiający się w modernizmie, ukazywany był jako punkt doktryny wymagający koniecznej odnowy. Postulowano odejście od intelektualistycznej interpretacji Objawienia, a więc jako komunikacji określonych prawd niedostępnych rozumowi. Krytykę noetycznej koncepcji Objawienia, opisywanej w kategoriach poznawczych wyrażali A. Loisy i G. Tyrrel. Obaj autorzy starali się wskazać również, w jaki sposób transcendentna rzeczywistość Objawienia może być wyrażona za pośrednictwem tego, co ma wymiar skończony i naturalny. Pierwszy z nich kładł nacisk na to, że Boża rzeczywistość musi wyrażać się na sposób historyczny i w ramach historii ludzkiej, drugi natomiast podkreślał niewyraźny charakter Objawienia i niewystarczalność wszelkich formuł próbujących je przybliżyć. Obaj, jak wykazuje Habilitant, w refleksji nad Objawieniem, podkreślali chrystocentryczny jego charakter, czyli przekonanie, iż Objawienie Boże ściśle wiąże się z Osobą Jezusa Chrystusa i Jego świadomością posłannictwa mesjańskiego.

Poglądy te poddano krytyce w dokumentach antymodernistycznych. Według Autora, porównanie pierwszej reakcji Magisterium w okresie kryzysu modernistycznego z wypowiedziami wyrażonymi w nauczaniu Soboru Watykańskiego II na temat Objawienia Bożego, uwiadacza poważną różnicę. W nauczaniu soborowym zostały bowiem uwzględnione pewne postulaty obecne w myśli Loisy'ego i Tyrrella, które wcześniej były odrzucane. Sobór odszedł od intelektualistycznego rozumienia Objawienia, wziął pod uwagę jego historyczny wymiar oraz zrezygnował z odwoływania się do scholastycznych rozróżnień pomiędzy tym, co naturalne i nadprzyrodzone, a także wskazał, że nie należy negować możliwości zaistnienia Bożego Objawienia w innych religiach oraz immanentnego wymiaru Objawienia.

Kolejnym ważnym obszarem analizy była kontrowersja powstała wokół rozumienia dogmatu w Kościele. Temu zagadnieniu poświęcony został rozdział czwarty przedstawionej monografii. Wykazano istnienie podobnych poglądów wybranych modernistów na temat dogmatu. Wszyscy – według księdza doktora - domagali się odnowionego jego rozumienia, które byłoby możliwe do zaakceptowania dla nowożytnych umysłów. A. Loisy starał się interpretować kategorię dogmatu z uwzględnieniem postulatów historyczno-krytycznych, G. Tyrrell interpretował dogmat w świetle założeń cechujących jego myślenie teologiczne, a E. Le Roy refleksję nad pojęciem dogmatu rozwinął z perspektywy filozoficznej. Wszyscy kładli nacisk na praktyczne i religijne jego znaczenie oraz negowali możliwość wyrażenia prawdy transcendentnej w twierdzeniach posługujących się ograniczonymi ze swej natury kategoriami językowymi.

Pierwotna odpowiedź Kościoła została wyartykułowana z perspektywy filozofii neoscholastycznej i wskazywała immanentyzm oraz agnostycyzm jako tło fałszywego rozumienia dogmatów. W watykańskich dokumentach zakwestionowano postulat historycznego ujęcia dogmatu, ponieważ rozumiano go jako zanegowanie samej prawdy i opowiedzenie się za relatywizmem poznawczym. Ten sam powód – jak stwierdza Habilitant - krył się za decyzją o potępieniu propozycji, aby wypowiedzi dogmatyczne interpretować w kluczu symbolicznym i praktycznym, a więc odnoszącym się do praktyki wiary, a nie jej treści. Na tle tej reakcji wyrażonej w trakcie trwania kryzysu modernistycznego, wypowiedzi Soboru Watykańskiego II można interpretować jako ostrożne zaakceptowanie pewnych postulatów modernistów. Pastoralny charakter Soboru i jego wypowiedzi wskazywały, że wiarę należy wyrażać na sposób żywy, w komunii z wiernymi Kościoła, nie negując oczywiście jej dogmatycznego wymiaru. Akcent na duszpasterski charakter doktryny był swoistą odpowiedzią na tzw. „dogmatyzm”, podkreślający w Objawieniu jedynie aspekt poznawczy i utożsamiający prawdę objawioną z doktryną. Sobór podkreślił, że prawda objawiona winna być rozumiana szerzej, z uwzględnieniem perspektywy zbawczej i osobowej.

Trzecim z kolei punktem analizy fundamentów wiary Kościoła stało się rozumienie doświadczenia religijnego. Według wszystkich trzech, omawianych przez Autora monografii przedstawicieli modernizmu, doświadczenie religijne odgrywa szczególną rolę w akcie wiary i stanowi podstawę autentycznego poznania religijnego. Krytyka zawarta w dokumentach antymodernistycznych, odnosząca się do rozumienia doświadczenia religijnego u modernistów, koncentrowała się wokół oddzielania przez nich prawdy religijnej od jej doświadczenia. W tym względzie dokumenty Magisterium uchwyciły samo sedno problematyki, ponieważ wskazały, że postulat uczynienia z doświadczenia religijnego kryterium o charakterze teologicznym nie może być przyjęty bez możliwości określenia, które doświadczenie jest autentyczne, a które nie. Przedstawiciele modernizmu byli zresztą świadomi tego i w różny sposób starali się wskazać takie kryteria, nie rozwiązując jednak ostatecznie tej trudności. W dokumentach soborowych można znaleźć pozytywne odniesienie się do rzeczywistości doświadczenia religijnego i jego znaczenia w przeżywaniu wiary. Znalazło to wyraz najpierw w tym, iż rozumienie Objawienia Bożego i jego przekaz zostało ściśle powiązane z doświadczeniem religijnym, które ontologicznie uprzedza wszelką refleksję. Rodzi to przekonanie, że u źródła prawdy objawionej jest właśnie doświadczenie Boga. Zarazem jednak, co wyraźnie pozwala uchwycić uważna analiza wypowiedzi soborowych, doświadczenie i prawda są wzajemnie sobie przyporządkowane. Sobór pozostał więc wierny temu, co w dokumentach antymodernistycznych było tak ważne. Drugi wymiar, w którym nauczanie soborowe podjęło pewne postulaty zawarte w wypowiedziach omawianych przez Habilitanta modernistów, łączy się z rozumieniem tajemnicy Kościoła. W ujęciu soborowym Kościół jest ukazany jako wspólnota, w której żywe doświadczenie wiary stanowi znak autentycznego poznania Boga. To podkreślenie ścisłego związku życia wiarą z poznaniem Boga i roli doświadczenia religijnego w poznaniu Boga było nowym akcentem w nowożytnym nauczaniu Magisterium Kościoła oraz wprowadzało pewną równowagę w refleksji nad wiarą i jej przeżywaniem oraz uwzględniało tradycyjną naukę o roli zmysłu wiary w Kościele.

W ogólnej ocenie monografii ks. dra Pawła Borto należy stwierdzić, że wszystkie elementy recenzji otrzymują najwyższe noty. Już sam problem badawczy, sformułowany z nakreśleniem szerokiego kontekstu historycznego i teologicznego, intryguje czytelnika swoją wieloaspektowością, a jednocześnie metodologiczną poprawnością. Konsekwencją jest szacunek dla Autora za odwagę, by podjąć się tak obszernych i trudnych badań, dla których źródła i ich opracowania są w większości obcojęzyczne, gdyż, jak wykazano, modernizm w polskiej teologii nie znalazł jeszcze kompletnych opracowań.

Lektura publikacji przekonuje o doskonałym warsztacie metodologicznym Habilitanta, jego kompetencjach teologicznych, ale, co warto podkreślić, rzadko spotykanym u teologów talencie pisarskim. Posługuje się on językiem polskim ze swobodą, budując często złożone frazy, respektując niuanse gramatyczne, nie gubiąc logiki i dając przy tym ciekawą narrację.

Praca zawiera wszystkie elementy formalne, wymagane w pracach naukowych. Zawiera metodologiczny *Wstęp*, w dużej mierze kontynuowany w części pierwszej *Prolegomena*, pozostałe części prezentacji wyników badań, *Zakończenie*, *Wykaz skrótów*, *Bibliografię*, *Streszczenie*. Pozytywnie należy ocenić stronę edytorską monografii i jej wysoki poziom estetyczny.

Analiza przedstawionej pracy może rodzić pewną uwagę metodologiczną, a mianowicie brak *explicite* określonego celu pracy. Można go oczywiście wywnioskować z postawionych pytań badawczych i jasno wyrażonego problemu, jednak przy wyrażeniu go wprost, czytelnik dowiedziałby się jednoznacznie o zamiarach Autora w tej kwestii. Tym bardziej wydaje się to istotne, gdy zauważy się, że wstępną hipotezą badawczą jest stwierdzenie pewnej „nieciągłości” w dokumentach antymodernistycznych i dokumentach Vaticanum II oraz praktyczny brak w nauczaniu Kościoła na powoływanie się w sprawie modernizmu na wcześniej wypracowane już kwestie, co jest normą w dokumentach dotyczących innych spraw. Ocena kontrowersji modernistycznych dokonywana jest linearnie, najpierw przez wypowiedzi Magisterium z początku XX wieku i następnie przez dokumenty Soboru Watykańskiego II. Autor nie zajmuje się więc wprost zaistniałą „nieciągłością”, a istniejące różnice wykazuje bardzo subtelnie, gdy stwierdza w Autoreferacie, że „uprawniony wydaje się wniosek, że w jakiejś mierze Magisterium Kościoła odpowiedziało na postulaty modernizmu dopiero na Soborze Watykańskim II, ponieważ w tych dokumentach można odnaleźć pozytywne odniesienie do problematyki nowożytności i próbę uwzględnienia pewnych postulatów płynących z szeroko rozumianej myśli nowożytnej. Nie trzeba przy tym szerzej rozwijać wątku dotyczącego tego, jak bardzo zmienił się charakter wypowiedzi soborowych w stosunku do poprzedniego stylu nauczania właściwego dokumentom Magisterium Kościoła z czasu kryzysu modernistycznego” (s. 13).

Druga uwaga dotyczy sformułowania „spór” w temacie. W aspekcie historycznym i w sensie literackim jest to trafne i adekwatne określenie. Jednak Autor prowadzi też wywód teologiczny i może dobrze byłoby dookreślić, na jakiej zasadzie Magisterium Kościoła może być podmiotem sporu z teologami, reprezentującymi kontrowersyjne poglądy. Czy nie jest to raczej instancja, której zadaniem jest finalna ocena danych poglądów i określenie ich jako zgodnych lub nie z prawdą objawioną.

Te uwagi jednak w żadnej mierze nie zmieniają oceny wyrażonej powyżej, która sytuuje recenzowaną pracę pośród bardzo wartościowych prac w przestrzeni teologii fundamentalnej.

Wyniki badań ks. dra Pawła Borto stanowią znakomitą syntezę zjawiska modernizmu i ich eklezyjalną ocenę oraz bez wątpienia staną się źródłem nowej wiedzy i inspiracją badań dla wielu teologów.

2. Istotna aktywność naukowa albo artystyczna realizowana w więcej niż jednej uczelni, instytucji naukowej lub instytucji kultury, w szczególności zagranicznej.

Wśród najważniejszych przejawów działalności naukowej i artystycznej świadczącej o aktywności naukowej poza macierzystą uczelnią można wskazać:

a) cykl wykładów monograficznych dla kursu licencjacko-doktoranckiego przeprowadzonych na zaproszenie w roku akademickim 2005-2006 w Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie w Międzywydziałowym Instytucie Ekumenii i Dialogu,

b) współpracę z dr. Pawłem Łukowcem z Instytutu Edukacji Muzycznej Wydziału Pedagogiczno-Artystycznego UJK (Kielce) w przygotowywaniu tekstów utworów religijnych – napisane słowa do 5 utworów,

c) wykłady w ramach programu *Erasmus+* w dniach 25-26 listopada 2019 roku dla studentów Wydziału Teologii Praktycznej i Wychowania Religijnego w Ružomberoku (Słowacja) - tematyka wykładów obejmowała zagadnienia: wiara w Kościół, wiarygodność Kościoła w ujęciu Josepha Ratzingera, *sensus fidei* i jego znaczenie w praktyce Kościoła, reforma Kościoła według G. Weigla. rozumienie profilu maryjnego Kościoła.

3. Dorobek naukowo-badawczy poza osiągnięciem naukowym

W dokumentacji przewodu habilitacyjnego ks. dra Pawła Borto znajduje się pełny zestaw dorobku, który, jak już wskazano na wstępie recenzji, świadczy o jego dojrzałości i wszechstronności naukowej:

a) publikacje naukowe: monografia, która jest wydanym doktoratem oraz artykuły w recenzowanych czasopismach i rozdziały w monografiach wieloautorskich dają jasny obraz zainteresowań naukowych Habilitanta. Bez wątpienia wiodącym zagadnieniem jest problem Bożego Objawienia i Kościoła jako jego tradenta. Zarówno dysertacja doktorska, wiele artykułów, jak i przedstawiona do recenzji habilitacyjnej monografia oscylują wokół niego: rozumienie tajemnicy Objawienia i jego komunikacji, zakotwiczenie jego sensu w tajemnicy Wcielenia i Paschy Jezusa Chrystusa, ukazanie funkcji Kościoła w tym kontekście. Źródłowa obecność

dzieł Yves'a Congara, Henri de Lubaca czy Josepha Ratzingera podkreślają walory naukowe i warsztatowe ks. dra Pawła Borto. Co warto podkreślić, dostrzec można świadomość dorobku własnego środowiska teologicznego i kontynuację osiągnięć teologii fundamentalnej na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (np. artykuł: *Rozumienie Objawienia Bożego w lubelskiej szkole teologii fundamentalnej*);

b) referaty: istotną wartością przy ocenie dorobku naukowego jest aktywność konferencyjna. Ks. Paweł Borto wykazał cały szereg wystąpień na różnego rodzaju wydarzeniach naukowych w Polsce i Europie. Jego wystąpienia, również obcojęzyczne korelują z prowadzonymi badaniami i publikacjami:

- *Istota miłosierdzia Bożego według encykliki „Dives in misericordia” Jana Pawła II* na ogólnopolskiej sesji naukowej - Kielce 26 listopada 2007 r. „Miłosierdzie w teologii i literaturze”;

- Yves'a Congara rozumienie Objawienia na ogólnopolskiej konferencji naukowej Objawienie Boże w interpretacji współczesnych teologów 27-28 maja 2010 Poznań (UAM);

- *Tożsamość prezbitera* na międzynarodowej sesji w Katowicach 27-28 września 2010 r. nt. „Słudzy komunii” w ramach Dni duchowości organizowanych przez WSSD w Katowicach;

- Pojęcie Tradycji w dialogu ekumenicznym na ogólnopolskiej konferencji naukowej Maryja w dialogu ekumenicznym między Wschodem a Zachodem Poznań (UAM) 15 kwietnia 2011 r.;

- podsumowanie obrad w jęz. włoskim na zaproszenie organizatorów podczas międzynarodowego seminarium teologicznego zorganizowanego przez Instytut Uniwersytecki „Sophia” 13-15 czerwca 2012 r. nt. „II Nulla-Tutto del Lamore. La Teologia come esercizio de!Ia nous Christou” - 35 uczestników;

- Le sens spirituel et son actualite en perspeclire theologico-fondamenlale selon Henri de Lubac na konferencji międzynarodowej w Leuven (Belgia) 17- 20.09.2015 r. "77ie Soul of the Theology". On the Role of the Scripture in Theology organizowanej przez European Society for Catholic Theologians;

- *Sensus fidei w praktyce Kościoła*, Lublin KUL „XLVIII Tydzień Eklezjologiczny. Między teologią a pobożnością. "Prawda wiodąca do życia w pobożności" (Tt 1,1)” 19.04.2016 r.

- *Wiarygodność Kościoła według Josepha Ratzingera*, na ogólnopolskiej konferencji *Teologia fundamentalna w twórczości Josepha Ratzingera* (14.12.2016 r.) organizowanej przez Instytut Teologii Fundamentalnej KUL.

- Rozumienie Objawienia Bożego w lubelskiej szkole teologii fundamentalnej na ogólnopolskiej konferencji (04-05 XII 2017 r.) pt. Marian Rusecki memoriał lectures. 100 lat teologii fundamentalnej na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II;

c) redakcje wydawnictw naukowych: ks. Paweł Borto wykazał dużą aktywność redakcyjną w przygotowaniu różnego rodzaju wydawnictw naukowych, również w zespołach redakcyjnych, co jest dowodem jego walorów pracy zespołowej:

- [red. i konsultacja teologiczna tłumaczenia polskiego] Kongregacja ds. Biskupów. Dyrektorium o pasterskiej posłudze biskupów „Aposolorum successores”, *Jedność* 2005, ss. 316 (oryginał: *Congregazione per i Vescovi, Directorio per il ministero pastorale dei vescovi “Aposolorum successores”*, Citta del Vaticano 2004);

- [red. wraz z: R. Kuligowski. Z. Trzaskowski] *Wyobrażenia miłosierdzia*, Kraków: Wydawnictwo UNUM 2007, ss. 348;

- [red. wraz z: J. Nowak tłumaczenia polskiego] *Biblia dla każdego. Tom IX*, Kielce 2007. Wyd. *Jedność*, ss. 464 (oryginał: *La Bibbia per la Famiglia*, red. G. F. Ravasi. Milano 1993);

- [red. wraz z D. Swend] *Chrześcijańskie świadectwo dzisiaj*, Radom: Wyd. Ave 2012, ss. 249;

- [współred. tłumaczenia polskiego] *Nowy Leksykon Biblijny*, red. H. Witczyk, Kielce *Jedność* 2012. ss. 845 (oryginał: *Herders Neues Bibellexikon*, Freiburg- Basel-Wien 2008);

- [red. wraz z: K. Kaucha. J. Mastej] *Oblicza Kościoła katolickiego w Polsce. 1050. rocznica Chrztu*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2016, ss. 344.

d) wykaz publicznych realizacji dzieł artystycznych: bez wątpienia ten punkt jest bardzo rzadkim elementem dorobku w obszarze nauk teologicznych. Tym bardziej zasługuje na podkreślenie, co uczyniono już we wstępie recenzji. Umiejętność formułowania myśli w formie artystycznej wynika z osobistych zdolności i wykształcenia ale też pasji zawodowej, która przekłada się na bogactwo wyrazu myśli również w formie poezji. Taki sposób komunikacji jest znakiem wiedzy Autora, ale też jego chrześcijańskiej wiary:

- 11 maja 2014 r. - premierowe wykonanie kantaty o Janie Pawle Wielkim (słowa ks. Paweł Borto, muz. Paweł Łukowiec) podczas koncertu dla Jana Pawła II na Świętym Krzyżu przez chór kameralny „Fermata”;

- 14 października 2016 r. - Koncert Jubileuszowy „Krzyż i Orzeł” z okazji 1050rocznicy Chrztu Polski Bazylika Katedralna w Kielcach - wykonanie 2 utworów (słowa ks. Paweł Borto, muzyka Paweł Łukowiec).

e) członkostwo w międzynarodowych lub krajowych organizacjach i towarzystwach naukowych:

- Stowarzyszenie Teologów Fundamentalnych w Polsce - członek od r. 2005, w latach 2005-2016 skarbnik;

- Polskie Towarzystwo Teologiczne w Krakowie - członek od r. 2006. kierownik Oddziału PTT w Kielcach od r. 2008;

- European Society of Catholic Theology - członek od r. 2015.

f) informacje naukometryczne:

- cytowania wg Google Scholar: 5 (4 bez autocytowań).

- cytowania raportowane przez Academia.edu: 12 (bez autocytowań).

- informacja o posiadanym indeksie Hirscha – 2

III. Osiągnięcia dydaktyczne, organizacyjne i popularyzatorskie

Przestrzeń dydaktyczna i organizacyjna są organicznie związane z pracą badawczą i współbrzmia z powyższą aktywnością. Wykazanie się osiągnięciami dydaktycznymi daje przekonanie o umiejętności przekładania owoców badań na płaszczyznę edukacyjną, czyli zaszczerpienia w studentach elementów poznawczych rzeczywistości, w przypadku teologii również wiary chrześcijańskiej. W przypadku osiągnięć w działalności organizacyjnej docenia się walory pracy zespołowej oraz efekty popularyzacji nauki. W przypadku ks. Pawła Borto ten rodzaj osiągnięć również zasługuje na najwyższe noty:

1. Od roku 2003 wykłady w WSD w Kielcach, a od 2009 roku wykłady również na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II.

2. Promotor 18 prac magisterskich oraz promotor pomocniczy w 1 rozprawie doktorskiej (B. Marek. Działalność misyjna Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej na podstawie życia i pism św. Jana Innocentego Weniaminowa (1797-1879), obrona KUL 2019).

3. Praca organizacyjna na rzecz stowarzyszeń o charakterze naukowym - pełnienie funkcji skarbnika w Stowarzyszeniu Teologów Fundamentalnych w Polsce przez 11 lat od czasu powstania Stowarzyszenia (lata 2005- 2016) oraz pełnienie funkcji kierownika Kieleckiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Teologicznego w Krakowie od roku 2008.

4. 2017r. nagroda zespołowa I stopnia Rektora KUL za naukowe opracowanie i redakcyjne przygotowanie monografii *Oblicza Kościoła katolickiego w Polsce. 1050 rocznica Chrztu*.

5. Udział w organizacji 11 konferencji krajowych lub wydarzeń powiązanych z konferencjami o charakterze krajowym, w tym w latach 2012-2014 współorganizator cyklu konferencji pt.: „Sacrum w kulturze” towarzyszących Międzynarodowy m Targom SacroExpo w Kielcach oraz dwukrotnie współodpowiedzialny za przygotowanie programowe i organizacyjne obchodów Ogólnopolskiego Dnia Judaizmu w Kielcach (w 2006 i w 2016 r.).

6. Działalność popularyzująca naukę:

a) w okresie poprzedzającym uzyskanie stopnia doktora praca na rzecz przygotowania dzieła *Encyklopedia Chrześcijańska. Historia i Współczesność. 2000 lat nadziei*, Kielce 2000, ss. 807 (tłumaczenie adaptowane *Enciclopedia del cristianesimo*. Novara 1997 - tłumacz 46 haseł) oraz tłumaczenie 6 publikacji o charakterze naukowym wymagających kompetencji naukowych (Kareł Skalicky, *Fundacyjne wydarzenie chrześcijaństwa: ukrzyżowanie i zmartwychwstanie Jezusa z Nazaretu*, w: M. Rusecki, K. Kaucha, Z. Krzyszowski. 1. Ledwoń, J. Mastej (red.), *Chrześcijaństwo jutra. Materiały II Międzynarodowego Kongresu Teologii Fundamentalnej. Lublin, 18-21 września 2001*, Lublin. 28-49; Salvador Pie-Ninot. *Kościół jako ostatni etap historii zbawienia*, w: M. Rusecki. K. Kaucha. Z. Krzyszowski. 1. Ledwoń. J. Mastej (red.), *Chrześcijaństwo jutra. Materiały U Międzynarodowego Kongresu Teologii Fundamentalnej. Lublin, 18-21 września 2001*, Lublin. 405-443; Jacques Dupuis. *Jedność i pluralizm: chrześcijaństwo a religie*, w: M. Rusecki. K. Kaucha. Z. Krzyszowski, I. Ledwoń, J. Mastej (red.), *Chrześcijaństwo jutra. Materiały II Międzynarodowego Kongresu Teologii Fundamentalnej. Lublin. 18-21 września 2001*. Lublin. 723-743; K. Skalicky, *Misteryjny charakter chrześcijaństwa* w: *Leksykon Teologii Fundamentalnej*, s. 798-801; Jean-Noel Aletti, *Świadkowie Zmartwychwstałego. Duch Święty i świadectwo w „Dziejach Apostolskich”, „Verbum Vitae” 2* (2002), s. 127-149),

b) Po uzyskaniu stopnia doktora przetłumaczenie 5 dzieł o charakterze popularyzującym naukę (Franco Giulio Brambilla. *W poszukiwaniu Jezusa*, Kielce: Jedność 2004, ss. 100, książka wydana w serii „Wyznanie wiary” - seria komentarzy do poszczególnych artykułów *credo*'. Piera Paltro, *Patroni Europy Boży bohaterowie*, Kielce: Jedność 2006, ss. 78; Paolo Gulisano - Brid O'Neill, *Noc podświetlonej dyni. Halloween - neopogański biznes*, Kielce: Jedność 2007. ss. 111; Franco Bro\ elli. *Pawłowy zakład. Myśli dla głoszących ewangelię*, Kielce: Jedność 2008, ss. 159; Gilles Jeanguenin, *To nieprawda... ale wierzę. Dlaczego istnieją zabobony?*. Kielce: Jedność 2009, ss. 144) oraz 1 dzieło domagające się kompetencji naukowych (rozdział *Apostolska Biblioteka Watykańska. Tajne Archiwum Watykańskie*, w: *Watykan. Przewodnik po Watykanie*. Kielce: Jedność 2015, s. 208-235).

7. Autorstwo 12 artykułów popularnonaukowych, których tematyka oscyluje zarówno w przestrzeni teologii fundamentalnej, jak i przybiera charakter pastoralny, dotyczący duchowości kapłańskiej oraz znaczenia duchowości maryjnej.

IV. Wniosek końcowy

Analiza dorobku naukowego ks. dra Pawła Borto wskazuje na duże osiągnięcia i rzetelność prowadzonych przez niego badań. To, co warto podkreślić, to fakt, iż Habilitant posiada nie tylko znaczny dorobek naukowy, ale także duże doświadczenie dydaktyczne i organizacyjne. Recenzowany dorobek naukowy stanowi istotny wkład w rozwój teologii fundamentalnej, szczególnie w problematyce rozumienia Bożego objawienia i jego przekazu w Kościele. Przedstawiając odkrywczą we wskazanym obszarze badań rozprawę habilitacyjną dowiódł, że w pełni zasadnie ubiega się o uznanie go za samodzielnego badacza naukowego. W oparciu o ustawę „Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce” z dnia 20 lipca 2018 roku, art. 221(Dz.U. z 30.08-2018, poz. 1668), zgodnie z ustawowymi kryteriami, które stawiane są przed osobami ubiegającymi się o stopień naukowy doktora habilitowanego, oceniam pozytywnie przedstawiony dorobek naukowy i jego dokumentację. W związku z powyższym stawiam wniosek o dopuszczenie ks. dra Pawła Borto do dalszych etapów postępowania habilitacyjnego.